

ארץ-ישראל

מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה

כרך שלושים ושניים

החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה
בשיתוף
המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
ירושלים תשע"ו

כרך זה יוצא לאור בסיוע
ג'ורג' בלומנטל
איתן גרוסמן
דוד וימימה יסלזון
הרשל שנקס וסו ליידן

מסת"ב 8-108-221-965-978-ISBN

© 2016

כל הזכויות שמורות בידי החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

מתווה ועימוד: אברהם פלדות

סדר: מרזל א.ש. – ירושלים

הדפסה: דפוס העיר העתיקה, ירושלים

ספר

יוסף נוה

המערכת

יוסף אבירם, שמואל אחיטוב, ישראל אפעל, עדה ירדני, ענת מנדל-גברוביץ'

מרכזי המערכת

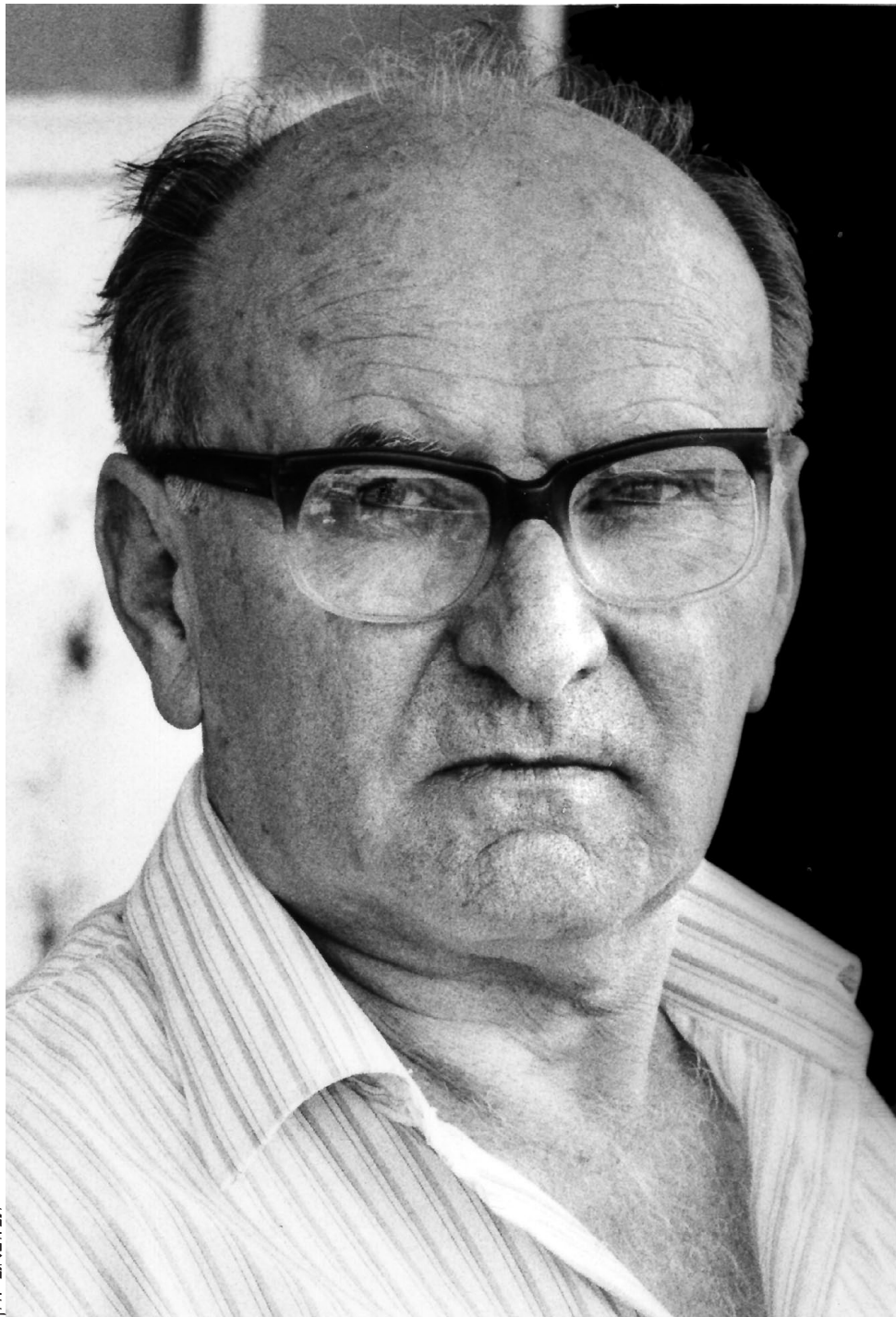
הלל גבע, אלן פריס

עורכת העברית

אפרת כרמון

עורך האנגלית

אלן פריס

תצלום: גבי לרון

יוסף נוה
Joseph Naveh
2011-1928

תוכן העניינים

מדור העברית

ט	פתח דבר <i>המערכת</i>
יא	יוסף נוה, חוקר הכתב השמי, אמן הפענוח של כתובות ארץ-ישראל <i>שאל שקד</i>
יג	רשימת פרסומי יוסף נוה <i>נירה נוה</i>
כג	הקיצורים הביבליוגרפיים
1	טל אילן כתובת יהודית/שומרנית ביוונית על מכסה סרקופג מאתר בלתי ידוע
4	רבקה אליצור-ליימן אגדת סממית על קמע ארמי במוזיאון ארצות המקרא
11	ישראל אפעל הדורות הראשונים לגלות בבל: עיונים אונומסטיים
16	דורון בן-עמי ואסתר אשל קערת אבן הנושאת את הכתובת "הרקנוס" מחניון גבעתי, עיר דוד
21	אורלי גולדווסר האם "נעמ רב נקבנ" היה בין ממציאי האלף-בית?
33	יוסף גרפינקל וענת מנדל-גברוביץ' ארגון המנהל בממלכת יהודה לאור התפוצה הגאוגרפית של הממצא האפיגרפי
45	אהרן דמסקי האֵלֶה שָׁגַר בעבר-הירדן
51	אבי הורביץ מוצאו של הביטוי המקראי "זָכְרָה לְטוֹבָה" ומעמדו בהיסטוריה הלשונית של העברית
55	דניאל ויינשטוב האותיות הכנעניות § 1-1 ומקורו של סימן השקל
66	בועז זיסו ואסתר אשל אוסטרקונים מחורבת עתרי שבשפלת יהודה
75	רחל חכלילי כתובות נשים על גלוסקמות המעידות על מעמדן במשפחה ובחברה בימי בית שני
87	רות יעקבי מבחר כתובות על ידיים לתורה מן המרחב הפרסי
100	עדה ירדני וגדעון בוהק קמע להריון למרין ברת אסתר
108	ברוך אברהם לוין לחקר הפולחן המקראי: שמות הקרבנות לסוגיהם
115	משה מורגנשטרן ומלין שליטר קמע מנדאי על טס עופרת (אוסף סכין 2087/1)
128	נועם מזרחי על המעבר מן הכתב העברי לכתב הארמי: היבטים בלשניים והיסטוריים
135	חגי משגב צבא יהודה בשלהי ימי ממלכת יהודה: מבט חברתי על-פי תעודות ממצודות הדרום

142	הערות על כתובות עבריות אחדות מבקעת באר שבע	נדב נאמן
149	אור חדש מבבל על סיפור סממית	ג'יימס נתן פורד
162	תשעה אוסטרקונים אדומיים באוסף ביידון	בצלאל פורטן ועדה ירדני
	הארמית היהודית הארץ-ישראלית בתעודות ממדבר יהודה מהמרד הגדול	שמואל פסברג
171	ועד מרד בר כוסבה	
176	עיון מחודש במטבעות שנטבעו בגמלא בימי המרד הגדול	יואב פרחי ודני שיאון
	'אחי יענו לי': פירוש בראשית ל: לג והגהת דברים לא: כא לאור הכתובת	אלכסנדר רופא
183	ממצד חשביהו	
187	משמעות האותיות העבריות בפנינת הר הבית ההרודיאני	רוני רייך ויובל ברוך
191	כתובת ארמית חדשה מאזור חטרה	שאול שקד

מדור הלועזית

1*	הערות אחדות על טביעות פיניקיות על גבי אמפורות	מריה ג'וליה אמאדאסי גוצו
	הכתובת הארמית החדשה מתל אבו-ח'ראז (יבש גלעד): לשון, סימליות	גרשון גליל ואורסולה שטנר-ריזר
8*	והיסטוריה	
	הארות על כתובות פיניקיות מצידון (מן התקופה הפרסית), מזינג'ירלי	ברוך הלפרן
18*	(כלמו), מקאראטפה (אזתוד) ומפירגי	
28*	דמויות מעניינות אחדות על גבי אוסטרקון עברי מימי בית ראשון	מרטין היידה
37*	על חלוקת המילים והתחביר בכתובת נירב השנייה	ריינהרט ג' להמן
48*	אשימא ולהת בכתובות תימא	אדווארד ליפינסקי
53*	סימני אומנים ישראליים?	אלן מילארד
	זיהוי ודאי של אחת-עשרה דמויות בספר ירמיה הרשומות בכתובות	לורנס ג' מיקיטיוק
57*	אותנטיות בנות התקופה	
65*	קריאה חדשה בגלוסקמת "שמעון בר יונה" מדומינוס פלוויט (Df 11)	סטפן פאן
71*	לקטים אפיגרפיים	אמיל פואש
	הבולה של ברוך בן נריה וחותם מעדנה בת המלך: זיופים אפיגרפיים	כריסטופר א' רולסטון
79*	מן המאה כ'	
	פתגיה הפלשתית ו- <i>πενταγαῖα</i> ("חמש הארצות") ביוונית:	פיליפ ס' שמיץ
91*	קשרי תרבות בכתובת ההקדשה המלכותית מעקרון	
103*	הפך מלכיש: תרומה ומס	ריצ'רד ס' סטיינר

אוסטרקונים מחורבת עתרי שבשפלת יהודה

בוּעוּז זיסו ואסתר אשל

מסועפות. הן כללו מחילות, חדרים וחיבורים אל בורות מים קיימים. המערכות הללו שימשו במהלך מרד בר כוכבא למסתור לתושבי האתר, ונאגרו בהן מזון וציוד. תושבי היישוב השתתפו במרד, ובסופו הוא נהרס באופן אלים, כעדות ממצאי החפירה ובכללם שכבת שריפה.

צמוד למבני המגורים ומצפון-מזרח להם הוקם מבנה ציבור M (איור 1), שהוצע כי שימש בית-כנסת (זיסו וגנור 2004). למרגלות מבנה הציבור פולסה בסלע רחבה (M3) המסתיימת בקיר תמך בנוי אבנים גדולות. במרחק כ-3 מ' מקיר התמך, במורד הגבעה, בנוי קיר דומה. דרך קדומה עוברת בין שני הקירות הללו ונכנסת לתוך היישוב. במקביל לפן החיצון של הקיר הצפון-מזרחי של מבנה M1, בצד רחבה M3, עוצב הסלע בצורת מדרגה או ספסל. בעת הכשרת הרחבה (שלב IV) נסתם בצורה מכוונת פתחו של בור מים XII (איור 2). לבור תכנית סגלגלה (4×6.5 מ' וכ-6 מ' עומק) ופתח גישה בחלקו העליון, וכן צינור חצוב להובלת מים פנימה ומדרגות צמודות לאחת הדפנות. הבור נחצב בסלע סדוק למדי ודופנותיו כוסו בטיח בהיר שנראים בו תיקונים. בורות מסוג זה מתוארכים למאות הג'-הב' לפני הספירה (שלב II) והם שכחים בירושלים, במרשה ובאתרים נוספים באזור (קלונר 2003; 2005; גיבסון ויעקבסון 1996: 225-233). אנו מעריכים שזהו בור מים מן התקופה ההלניסטית, אשר הוצא מכלל שימוש במתכוון בתקופה שבין שתי המרידות נגד הרומאים, במטרה להשתמש ברחבה הצמודה אליו. בשלב זה מולא הבור בשברים של מאות קנקנים וסירי בישול האופייניים למאות הא' לפני הספירה עד המאה הא' לספירה.

על 28 חרסים שנתגלו בבור, דופן של קנקני אחסון, נכתבו בדיו טקסטים קצרים. ברובם נשתמרו רק שרידי כתב קלושים, או חלקי אותיות וסימנים בודדים. מאמר זה מציג 10 חרסים שעליהם אפשר להבחין בשרידי כתב ברור ובכתובת בעלת משמעות, אם כי בדרך כלל הכתובת מקוטעת.

רוב הטקסטים כתובים ב"כתב יהודי" וכוללים אותיות בודדות ומספרים, אשר נועדו כנראה לתיעוד פעולות אחסון, מסחר ואולי מיסוי, באמצעות קיצורים מקובלים (ראו למשל: ידין וגוה 1989: 58-60). מבחינה פלאוגרפית אפשר לקבוע את זמנם של האוסטרקונים למאה הא' לפני הספירה עד המאה הא' לספירה.

חורבת עתרי שוכנת באזור גבעות עדולם שבשפלה הגבוהה, בין עמק האלה לנחל גוברין (נצ"מ 14740/11745). האתר משתרע על פני כ-20 דונם, במרכז שלוחה המחוברת בחלקה המזרחי אל רמה. מדרונות השלוחה מתונים, וגובהה המרבי מגיע ל-406 מ' מעל פני הים. המיקום מעניק תצפית ושלטיה טובה על הסביבה.

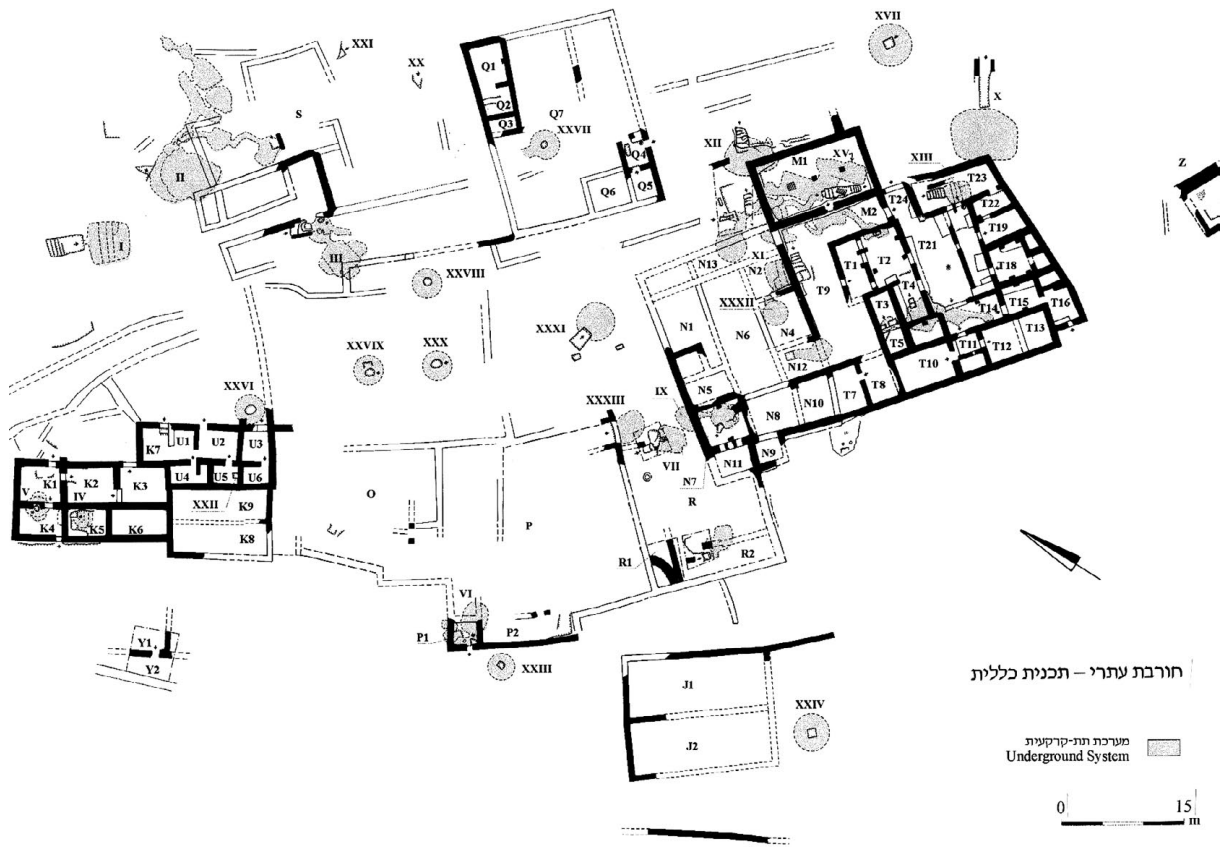
בשנים 1999-2001 נערכה במקום חפירת הצלה רחבת היקף מטעם רשות העתיקות.* בחפירה נחשף יישוב כפרי ובו מבנים, מתקנים, מערכות תת-קרקעיות, מבנה ציבור — כנראה בית-כנסת — ושרידים נוספים של יישוב יהודי (זיסו וגנור 2002; 2004; 2009).

ראשית היישוב במקום בתקופה הפרסית (שלב I). מתקופה זו נתגלו רק מעט שברי חרסים ומטבעות כסף מן המאה ה' לפני הספירה, בכיסי סלע-האם ומתחת לרצפות מבנים מאוחרים יותר, ולא נתגלו מבנים או מתקנים המתוארכים באופן ודאי לתקופה זו. מן התקופה ההלניסטית (שלב II) נשתמרו חדרים ששולבו במבנים מאוחרים וחללים תת-קרקעיים חצובים, בהם מקוואות טהרה. בתקופה הרומית הקדומה (שלב III) הגיע היישוב לשיא התפתחותו. השטח הבנוי השתרע על פני כ-10 דונם ובתחומו הוקמו מבנים בצורה מתוכננת. המבנים כוללים סדרות של חדרים בטור המקיפים חצרות פנימיות. חדרי המגורים שבהיקף היישוב צמודים זה לזה וחושפים כלפי חוץ קיר רצוף בנוי אבנים גדולות. מחוץ למבנים נבנו רחבות. מי הגשמים נוקזו — לעתים על-ידי תעלות — אל בורות מים ואל ארבעה מקוואות טהרה שנחצבו בשולי החצרות. מתחת למבני המגורים הותקנו מערכות תת-קרקעיות קטנות ששימשו לאחסון ולמסתור.

במרד החורבן נפגע היישוב וננטש לזמן קצר. בתקופה שבין המרידות נגד הרומאים (שלב IV) חזרו והתיישבו יהודים במקום. הם שיקמו מבנים שנהרסו במרד והתאימו אותם לצורכיהם. היישוב המחודש הקיף פחות ממחצית השטח שהיה בנוי ערב מרד החורבן. מבני המגורים קיבלו מתאר מלבני מכונס. חדרים רבועים הקיפו שלוש חצרות פנימיות. מחוץ למבנים היו רחבות פתוחות, מערות ומתקנים חקלאיים. כלפי חוץ יצרו החדרים רצף; הקיר החיצוני שלהם נבנה אבנים גדולות, ולמכלול הבנוי כולו היה כנראה פתח חיצוני יחיד. חלק מן המבנים התרוממו לגובה שתי קומות.

מתחת למבני המגורים הותקנו מערכות תת-קרקעיות

איור 1: תכנית האתר

איור 2: רחבת M 3 ופתח בור המים XII, מבט לדרום-מערב (צילום: ב' זיסו)

ה — משרידי האות נותר מעין ריבוע מלא שתחתיתו אבדה, והקריאה אינה ודאית.

פירוש
שורה 1:

דב¹: פירוש אפשרי אחד הוא שזהו קיצור המילה "דבלה" (או: דבלא), ומכאן שמדובר בארבע סאים של דבלים. לפי הסבר זה מצוינת כאן כמות של דבלים. תיעוד דבלים באוסטרקון מעיד כנראה על ייצור, אחסון ומסחר בדבלים. יוסף נוה, במכתב מ-17 באוגוסט 2002, הסתייג מפרשנות זו. לפי הצעתו, דבלים — עוגות של גרוגרות (תאנים מיובשות) כתושות — לא נמדדו בסאים, כי אם נספרו כיחידות (ירדני 1990). הן נשמרו בקנקנים ומתקבל על הדעת שהייתה להן מידה קבועה (ראו הדיון אצל ידן ונוה 1989: 46-47, מס' 516-540). אולם ידוע לפחות אוסטרקון אחד שכתוב עליו בשורה השנייה:

מן דבלי קוסריע ס ר

הקושי בפירוש זה הוא שהיינו מצפים לשם פרטי לאחר המילה "דב(ל)י" לציון שם הבעלים.

פירוש אפשרי אחר: "ד + בי", כלומר של בית (פלוני). היינו מצפים בהמשך למצוא את שמו של בעל הבית, כפי שמוצאים בכתובות רבות, על-פי-רוב בצורת "בית פלוני", כדוגמת: "לבית יהוכל" (אפעל ונוה 1996: 56, מס' 106). אם פירוש זה מתקבל, זוהי ככל הנראה צורה מקוצרת והקורא ידע במי מדובר.

ועוד אפשרות, סבירה פחות, שזהו שם פרטי, לא מוכר.

ס ו / — הקריאה ברורה למדי וככל הנראה הכוונה למידה של 4 סאים. כאמור למעלה, אפשר גם לקרוא את הסמך "כמ"ם, אולם מכיוון שבשורה הבאה נזכרת כמות של חיטים, סביר יותר לקרוא את האות סמך קיצור לסאים (ולא מ"ם כקיצור למעות).

מדובר אפוא ככל הנראה בחלק מרשימה, שנותרו ממנה שני שמות או כינויים ולכל שם מיוחסת כמות של מוצרים יבשים, אשר ייתכן שנזכרו בהמשך השורה, או שלא נזכרו כלל ונגקטה השיטה המקצרת, שבה נרשמה רק הכמות. בשורה הראשונה נזכרו 4 סאים, ובשורה השנייה נזכרות עשר (או יותר, סאים) חיטים.

החיטים נמדדו על-פי-רוב בסאים (ס), קבים (ק) או כורים (כ/כר), אך לעתים נכתבה רק כמות החיטים, לדוגמה:

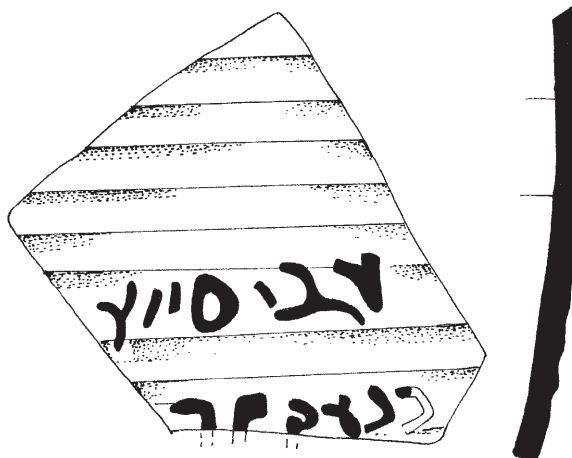
[...] ש ח ו. ²

שורה 2:

באמ ח ר — ככל הנראה ארבע האותיות הראשונות שרדו משם פרטי שקשה לפענחו, כי רק ראשי האותיות נותרו, ואולי קדמו להן אותיות נוספות. ייתכן שאפשר לקרוא את האות הרביעית כסמך, ובהתאם לכך היא אולי שייכת להמשך, כלומר: 'ס[אי]ם ח[טים] 10 [+]. במקרה זה יש חריגה

להלן הצעותינו לקריאת האוסטרקונים הללו:

אוסטרקון 1 (8317)
איורים 3א, 3ב

איור 3: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 1

- 1 דבלי ס ו /]
- 2 באמ ח ר]

תרגום

- 1 של הבית [?], ס[אים] 4 [...]
- 2 ח[טים] 10 [+]

הערות על הכתב

שורה 1: אפשר לקרוא במקום האות סמך גם מ"ם. האות השלישית אינה ברורה, ואפשר לקרוא אותה גם כיו"ד או כרי"ש.

שורה 2: לבד מהאות אל"ף, הנראית די בבירור, שאר האותיות אינן ברורות וקריאתן אינה ודאית.

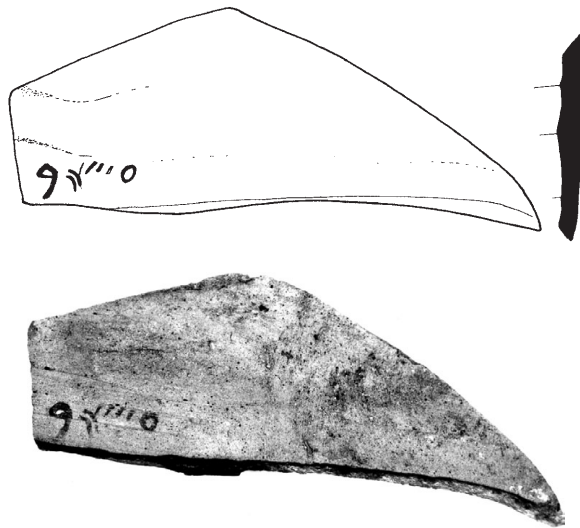
הערות על הכתב

ד — ייתכן שאפשר לקרוא כאן רי"ש. אם נקבל את הקריאה כדל"ת, היא משמשת ככל הנראה קיצור לדינרים. לשימוש דומה ראו בכתובת מס' 5 להלן וכן בכתובת שפרסמה ירדני (2013: 228–229), מס' 6, שורות 15, 18 ו-22, ויש לתארכה ככל הנראה למאה הא' לפני הספירה.

אם נקרא את האות הראשונה כרי"ש: ר ר ון ון ר' [בעים] 13, הרי מדובר בקיצור הנפוץ לרבעים, הבא על-פי-רוב לאחר ציון הקבים וכדומה. אולם מכיוון שאחריו מצוינת הספרה 14, ורבעים נספרים במניין של 1–3 בלבד, יש להעדיף את הקריאה הראשונה.

אוסטרקון 3: (8314)

איורים 5, א, 25

איור 5: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 3

ס ון ון ר'

ס[אים]: 6 (ו) חצי

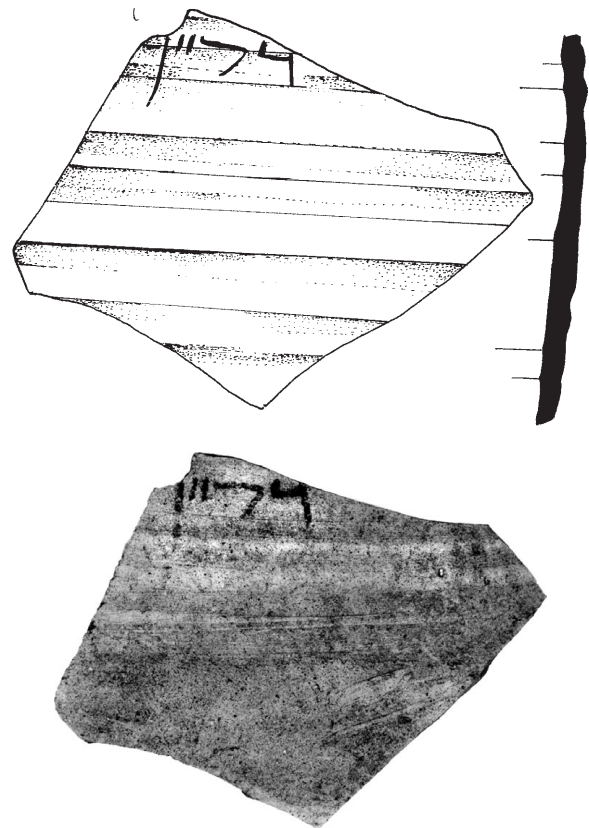
וון — בסימון ספרות היראטיות הקווים יורדים על-פי-רוב כלפי מטה מימין לשמאל, ורק הקו האחרון נמוך יותר וכיוונו משמאל לימין. לסימון דומה, שבו שני הקווים האחרונים נמוכים מן השורה ונוטים משמאל לימין, ראו כתובת מספר 4 על כד שנתגלתה בקומראן (מיליק 1962: 37; לוח 4 IX): ס ון לג ון ון ון ון ון ון ון והשוו חרסים מס' 564, 557 ממצדה (ידין ונוה 1989, 53–54).

ף — ככל הנראה קיצור של "פלג", כלומר "שישה וחצי סאים" של תוצרת יבשה כלשהי שצוינה בהמשך השורה, שלא שרדה, וסביר יותר שלא צוינה כלל.

מהדרך הרגילה לציין כמות הסאים, מכיוון שלרוב כתוב תחילה 'ח[טים]', ורק לאחר מכן ס[אים] + הכמות. מכאן שיש אולי לקרוא בזהירות רבה את המילה [...] רְבָא כלומר "הגדול", שככל הנראה קדמה לו מילה נוספת, מן הסתם שם פרטי, אף שיתכן שנוצר רק הכינוי "הגדול". בהתאם לכך הקריאה המוצעת היא: [...] רְבָא ח' ח' ר' [...], כלומר: [...] הגדול: ס[אים] ח[טים] 10 [+?]'.
ח' — כאמור, קריאת החי"ת אינה ודאית, אך אם נקבלה, ייתכן שמדובר בקיצור של "חנטן", וככל הנראה לאחריו מופיע הסימן ההיראטי לספרה 10. ברם, קיצור שכזה בלא אזכור המידות (כור, סאה או קב) אינו מקובל, לכן יש ספק אם הפירוש שהוצע נכון ויש לשקול אפשרויות אחרות. ייתכן שלאחריו היו סימנים נוספים בהמשך השורה שלא שרדו, ומכאן שמדובר ביותר מ-10 סאים חטים.

אוסטרקון 2: (4624)

איורים 4, א, 24

איור 4: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 2

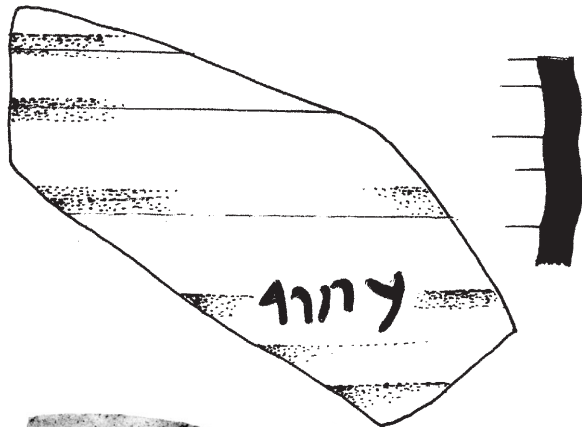
ד ר ון

דינרין: 13

מוזכרים כפר ביש וכפר עתרא: בהסתערות הראשונה נכבש כפר עתרא ונשרף ולאחר מכן הוטל מצור על כפר ביש. מכיוון שחומת כפר ביש הייתה חזקה, העריך קראליס כי יתעכב במקום זמן רב. אולם לפתע פתחו התושבים את השערים, יצאו לקראת קראליס כשהם מנופפים בענפי זית והסגירו את עצמם לידיו. קראליס קיבל את כניעתם ולא פגע ביישוב. בהמשך פנה קראליס אל חברון, כבש אותה ושרפה (מלה"י ד, 552-555). כך נותרו בידי המורדים רק מצודות המדבר מצדה, מכור והרודיון והעיר ירושלים.

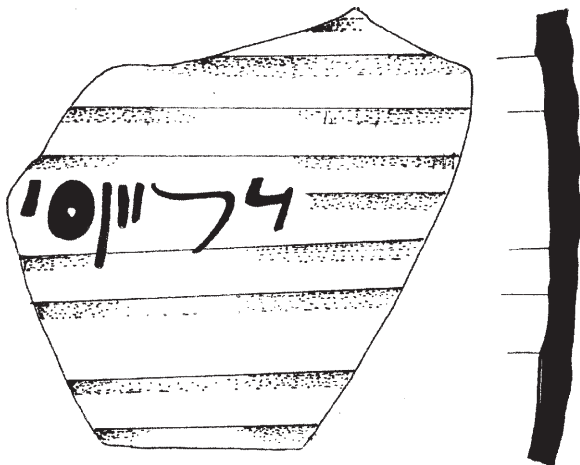
אוסטרקון 4: (4625)

איורים א6, א6

אוסטרקון 5: (4973)

איורים א7, א7

איור 6: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 4

עתרי

הערות על הכתב

עתרי – אפשרויות קריאה נוספות הן במקום ת"ו לקרוא ח"ת, במקום רי"ש לקרוא ו"ו או זי"ן, ובמקום יו"ד לקרוא ה"א. אנחנו מעדיפים את הקריאה המוצעת – "עתרי", שהוא כפי הנראה שם מקום יישוב.

פירוש

בעקבות גילוי אוסטרקון זה העניקה ועדת השמות לאתר את שמו הרשמי. הופעת השם ובירור נתונים ארכאולוגיים וטופוגרפיים נוספים הובילו את המחבר הראשון (זיסו 2005), להציע לזהות באתר זה את *Κάφεθρα* (Caphethra), הוא כפר עתרא, הנזכר אצל יוסף בן מתתיהו בתיאור דיכוי המרד ביהודה (מלה"י ד, 552). בשנת 69 לספירה פעל צבא אספסיאנוס נגד אזורים ביהודה שלא היו עדיין תחת שליטתו. אחרי כיבוש גופנא, עקבתה, בית-אל ועפרים הוצב בהם משמר, ואספסיאנוס רכב לעבר שערי ירושלים. בשלב זה של המלחמה, בקיץ 69 לספירה, ערך מפקד הלגיון החמישי קראליס מסע צבאי דרומה עם יחידות פרשים וחיל רגלים והחריב את אדומיאה העליונה. בין היישובים שחרכו באזור זה

איור 7: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 5

ד ר ון מ ז]

ד[ינרין] 13, מעות 1 [+]

אוסטרקון זה חוזר על המתכונת המוכרת מאוסטרקונים

פירוש
דבי ד' [...] — אם נקבל קריאה זו, ככל הנראה מדובר במשהו השייך לבית פלוני. למילה "דבי" במשמעות "של בית (פלוני)" ראו אוסטרקון מס' 1, אולם שלא ככתובת ההיא, שבה לא נזכר שם לאחר ציון הבית, כאן ככל הנראה נזכר שם המתחיל באות דל"ת.

אם נקבל את הקריאה הסבירה פחות של ה"א בסוף השורה, אפשר לפרש זאת כמילה אחת: "דביה", ומשמעה "אשר בו/בה". לפיכך המילה הקודמת מגדירה ככל הנראה את המוצר הנמצא בו/בה, שאולי נזכר קודם לכן, וממנה שרד: [°רתה, ולכן קשה לשחזרו.

אוסטרקון 7: (4974)
איור 9

איור 9: תצלום אוסטרקון מס' 7

למרתה
(שייך) למרתה

הערות על הכתב

בחלק מן האותיות (כדוגמת המ"ם) אפשר לראות את הקו הכפול שיצר הקולמוס.

ל — מן האות למ"ד שרד רק ה"תורן" הגבוה, אך ייתכן שכך המשיך הקו ולא היו לו משיכות נוספות, כמקובל בתקופה, וראו להלן כתובת מס' 9.

מ — מהטיפוס הסגור בעלת ראש משולש

פירוש

למרתה — השם מרתה נפוץ באונומסטיקון הארץ-ישראלי מתקופת הבית השני, על-פי-רוב בכתב "מרתא", אולם קיימות עדויות רבות גם לכתב המסתיים בה"א, ביניהן על גלוסקמאות שנתגלו בהר הזיתים. משמעות השם בארמית: "הגבירה", והוא מתועד כשם נבטי ופלמירי (לממצאים השונים ולניתוח השם ראו אילן 2002: 423–424).

אחרים, שבהם נמנו דינרים ומעות, ראו למשל מס' 2 למעלה, וכן כמה פעמים באוסטרקון מס' 6 שפרסמה ירדני (2013: 228).

אוסטרקון 6: (4935)
איורים 28, א8

איור 8: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 6

[°רתה דבי ד']
[... של בית ד'] [...]

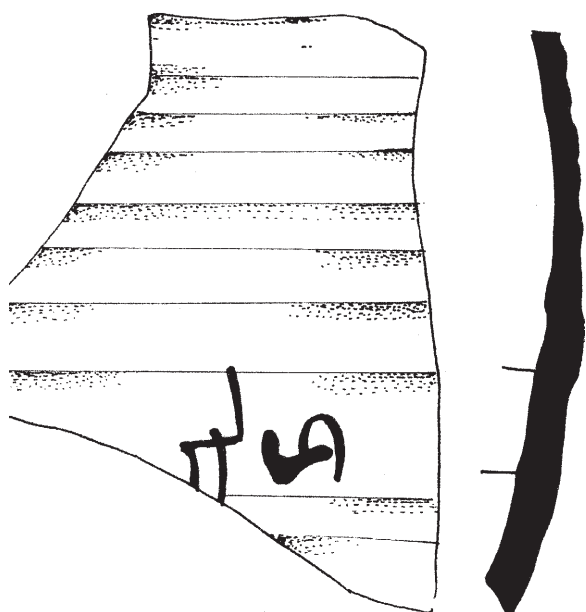
הערות על הכתב

בתחילת השורה אפשר לראות קצה של שני קווים ישרים יורדים מטה הנראים מקבילים. אפשר אולי לראות בהם קצה תחתון של האות חי"ת, אך זוהי קריאה מסופקת. אפשרות אחרת היא לפענח את שני הסימנים כשתי אותיות נפרדות, ובהתאם לכך לפני הרי"ש יש לקרוא ו"ו או ז"ן, וייתכן שהסימן הקצר האופקי הראשון שייך לסוף המילה הקודמת.

ת — מן הטיפוס בעל הלולאה, האופייני למאה הא' לספירה ואילך.

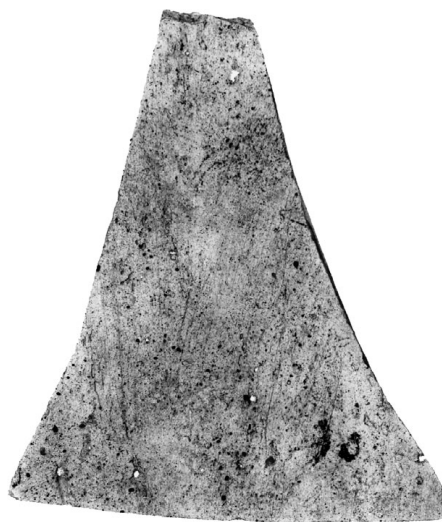
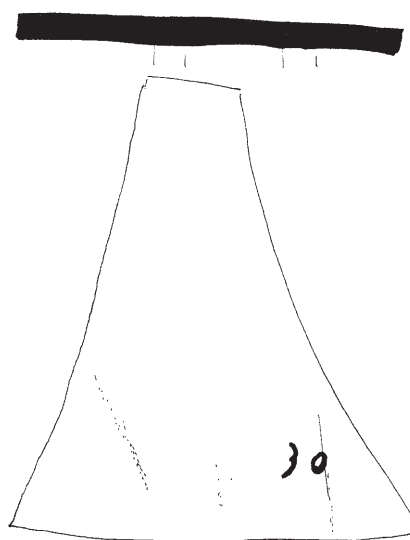
האות האחרונה יכולה להיות גם ה"א.

אוסטרקון 9: (4976)
איורים 11א, 11ב

איור 11: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 9

אוסטרקון 8: (1-4975)
איורים 10א, 10ב

איור 10: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 8

קריאה א:
מ[עות] י
מעות: עשרים
קריאה ב:
ס[אין] י
סאין: עשרים

טלה

הערות על הכתב
הקריאה ברורה למדי. לאחר האות ה"א אפשר לראות מעט
שרידי דיו, וייתכן שבהמשך נכתבה מילה נוספת.

הצענו כאן שתי אפשרויות קריאה — מעות או סאין.
לדוגמאות אחרות של שימוש בסימן דמוי הספרה 3
שמסמל 20 (י=20), ראו ידין ונוה 1989: 53-60, מס' 559,
560, 565, 567, 579, 594, 605.

סיכום

בקבוצה הקטנה של עשרת האוסטרקונים שנתגלו בחורבת עתרי יש מדגם מייצג, המוכר מאוסטרקונים שנתגלו באתרים אחרים למן התקופה הפרסית וההלניסטית ואילך. הכתובות שעליהם הן ברובן מקוטעות וכוללות על-פי-רוב שורה אחת (להוציא את מס' 1 שעליו יש שרידים של שתי שורות). לעתים נכתבה מילה אחת בלבד (כדוגמת "עתרי" בכתובת מס' 4). מכיוון שרוב הכתובות מקוטעות, קשה לדעת בבירור למה שימשו, אולם מן השרידים עולה כי בחלקן נזכרה כמות של משקל יבש, כדוגמת סאים (מס' 1, 3), לעתים בתוספת המוצר, לדוגמה חיטים (מס' 1). באוסטרקונים אחרים צוינו מספרי דיגרים ומעות (מס' 2, 5, 8). על אף קיטוען של רוב הכתובות, דומה כי לא נטעה אם נייחס קבוצה זו לענייני אחסון, מסחר או מיסוי, כמקובל בתקופות אלו.

על אוסטרקון אחד צוין שם מקום – "עתרי", שזיהינו אותו עם האתר שבו נתגלה, ובשתי כתובות נזכרו שמות פרטיים יהודיים, האחת אישה, מרתה (מס' 7), והשני גבר, חניה [בר]

ט – הטיפוס הרהוט של האות, שבתקופה ההרודיאנית נכתב בשתי משיכות וקצהו השמאלי של האלכסון נוגע בבסיס, עולה ויורד כלפי מטה, אל מעבר למשיכה הימנית (ירדני 2000: 36–37), כמו בכתב של קטע פפירוס של "מקצת מעשי התורה" (4Q398), ובחרס מהחרסים שפרסמה ירדני (שם, 193, שורה 5).

ל – קו אנכי ישר המתחיל בחלק העליון של השורה. מופיע בגווני צורה בתקופה הבת-ההרודיאנית.

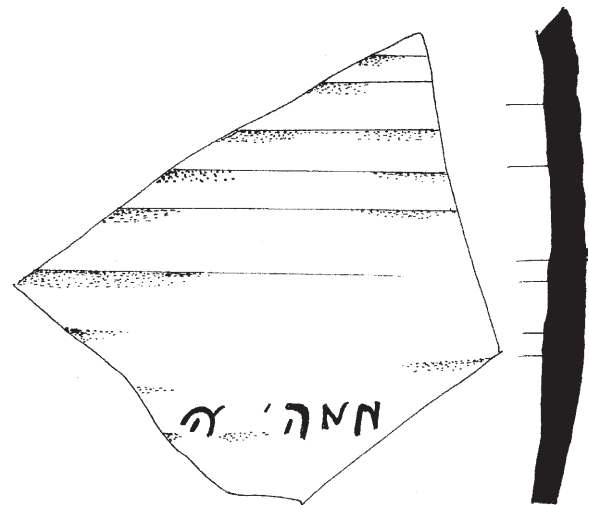
ה – המשיכה הימנית חוצה את משיכת הגג, ונראה כי הגג נכתב במשיכה הלון ושוב עד למשיכה השמאלית, אם כי קשה לראות זאת בבירור.

פירוש

הופעת המילה "טלה" כאן מלמדת על שימוש בשפה העברית (בארמית טלה = אימר, ראו סוקולוף 2002: 50).

אוסטרקון 10: (8318)

איורים 12, א, 12ב

איור 12: ציור ותצלום אוסטרקון מס' 10

יהודה (מס' 10). כן נזכר "דבי", דהיינו "של בית [פלוגי], או 'בי ד[...]'". המציין ככל הנראה התייחסות למשפחה מסוימת. במקרים רבים קשה לדעת באיזו שפה נכתבו הכתובות, בעיקר כשמדובר בכמויות או בשמות, אולם במקרה שנזכר "בי" (כתובות 1, 6), אם נפרשם כ"בית", נראה שמדובר במילה הארמית שמשמעה "בית", ומכאן שזוהי כתובת ארמית, וייתכן שזו שפתן של שאר הכתובות. כך גם הקיצור "פ", שמשמעו "פלג" = חצי, הוא בארמית. יוצאת דופן היא כתובת מס' 9, שנכתבה בה המילה העברית "טלה", אולם אין לדחות את האפשרות שהכתובת מקוטעת והיא שובצה בכתובת ארמית.

חניה [בָּר] יהוּדָה
חניה [בן] יהודה

חניה – חניה (ושמות קרובים, כגון: חוני/חוניו) הוא שם נפוץ למדי בשלהי תקופת הבית השני. השם מופיע בצורת חניה, כמו באוסטרקון שלפנינו, על גלוסקמה מירושלים, בכתובת הקבורה של משפחת בני חזיר בנחל קדרון, על פפירוס מוואדי מורבעאת ועל קנקן ממצדה (אילן 2002: 377–379).

יהוּדָה] – שם מקראי, מהשמות הנפוצים ביותר בתקופה הבית השני ולאחריו (אילן 2002: 112–125).

הערות

- 1 מהאוסטרקונים שאספו ב' פורטן וע' ירדני (מספרו JA 258) (מספרו ISAP 2535, הצד הקמור. אוסטרקון זה טרם פורסם. תודתנו לד"ר עדה ירדני על שחלקה עמנו ממצא זה.
- 2 שם, ומספרו ISAP 126 (1189), הצד הקמור, שורה 2. אף אוסטרקון זה טרם פורסם. תודתנו לד"ר עדה ירדני על שחלקה עמנו ממצא זה.
- * חפירת האתר נוהלה בידי ב' זיסו וא' גנור. השתתפו בחפירה: ע' גנור (ניהול שטח ורישום), ס' אל-עמלה (גילוי מתכות), ט' קורנפלד, ו' פירסקי, ו' אסמן, נ' זאק, ר' גראף, ר' ברין (מדידות, שרטוטים ושחזור איזומטרי), ו' קרוגליאק (ארגון הממצא). בפרסום הממצאים סייעו מרכז יסלזון לתולדות ישראל לאור האפיגרפיה והקתדראות ע"ש קראוטהאמר ומוסקוביץ, כולם באוניברסיטת בר-אילן. תכנית האתר: נ' זאק, ו' פירסקי וא' אסמן; ציורים: כ' הירש; תצלומים: ז' רדובן.

ביבליוגרפיה

and Hebrew Ostraca and Jar Inscriptions", in: J. Aviram, G. Foerster and E. Netzer (eds.), *Masada I: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965, Final Reports*, Jerusalem 1989, pp. 1-68

A. Yardeni, "New Jewish Aramaic Ostraca", = 1990 *IEJ* 40 (1990), pp. 130-135

ירדני 2000 = ע' ירדני, *אוסף תעודות ארמיות, עבריות ונבטיות ממדבר יהודה והומר קרוב א-ב*, ירושלים 2000.

A. Yardeni, "Twelve Published and = 2013 Unpublished Jewish Aramaic Ostraca Written in the 'Jewish' Cursive Script", in: A.F. Botta (ed.), *In the Shadow of Bezalel: Aramaic, Biblical, and Ancient Near Eastern Studies in Honor of Bezalel Porten*, Leiden and Boston 2013, pp. 209-243

J.T. Milik, "Appendice: Deux jarres inscrites = 1962 provenant d'une grotte de Qumrân", in: M. Baillet, J.T. Milik et R. de Vaux, *Les 'Petites Grottes' de Qumrân* (DJD III), Oxford 1962, pp. 37-44.

M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish = 2002 Palestinian Aramaic*, Ramat-Gan, Baltimore and London 2002

A. Kloner, *Maresha Excavations Final = 2003 Report I: Subterranean Complexes 21, 44, 70* (IAA Reports 17), Jerusalem 2003

A. Kloner, "Water Cisterns in Idumaea, = 2005 Judaea and Nabatea in the Hellenistic and Early Roman Periods", in: I. Riera (ed.), *Binos Actus Lumina* II, Sarzana 2005, pp. 129-148

Ausbisus, *אונומסטיקון = 2002 Palestine in the Fourth Century A.D., The Onomasticon by Eusebius of Caesarea*, transl. G.S.P. Freeman-Grenville, ed. J.E. Taylor, Jerusalem 2003

T. Ilan, *Lexicon of Jewish Names in Late = 2002 Antiquity I: Palestine 330 BCE-650 CE* (Texts and Studies in Ancient Judaism 91), Tübingen 2002

I. Eph'al and J. Naveh, *Aramaic Ostraca = 1996 of the Fourth Century BC from Idumaea*, Jerusalem 1996

S. Gibson and D.M. Jacobson, = 1996 *Below the Temple Mount in Jerusalem (BAR International Series 637)*, Oxford 1996

זיסו 2005 = ב' זיסו, "זיהוי כפר ביש וכפר עתרא בשפלת יהודה", בתוך: י' אשל (עורך), *מחקרי יהודה ושומרון*, קובץ יד, אריאל 2005, עמ' 97-112.

זיסו וגנור 2002 = ב' זיסו וא' גנור, "חורבת עתרי - כפר יהודי מתקופת הבית השני בשפלת יהודה", *קדמוניות* 123 (2002), עמ' 18-27.

זיסו וגנור 2004 = ב' זיסו וא' גנור, "המבנה הציבורי בחורבת עתרי - בית-כנסת(?) מן התקופה שבין מרד החורבן למרד בר כוכבא", בתוך: י' אשל, א' נצר, ד' עמית וד' קאסוטו (עורכים), *ועשו לי מקדש: בתי-כנסת מימי קדם ועד ימינו*, אריאל תשס"ד, עמ' 31-42.

B. Zissu and A. Ganor, "Horvat 'Ethri = 2009 - A Jewish Village from the Second Temple Period and the Bar-Kokhba Revolt in the Judean Foothills", *JJS* 60 (2009), pp. 90-136

Y. Yadin and Y. Naveh, "The Aramaic = 1989